

ZAKAR PÉTER

Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar

Aetas 39. évf. 2024. 4. szám, 81–92.

ISSN 0237-7934

DOI 10.14232/aetas.2024.4.81-92

www.aetas.hu

Pestről Bécsbe

Függetlenségi összeesküvésekben részt vett papok elleni vizsgálatok az 1850-es években

ABSTRACT. *From Pest to Vienna. Investigations Against Priests Participating in Independence Conspiracies in the 1850s.* No comprehensive analysis of the clergymen participating in independence conspiracies following the War of Independence of 1848–49 had been made until now. Present study summarizes these careers using archival sources from Hungary and Vienna. Most of these clergymen were repeat “offenders”, meaning that they were also active during the events of the War of Independence. Regardless of the severity of the charges, whether they played a leading role, or only knew about the plans and were hiding Kossuth dollars, the majority of them were sentenced. While only Kilit Gasparich was actually executed, many of them fell victim to the infectious diseases spreading in the prisons of Vienna. and Libor Kosztka, the prior of the Minorites in Arad committed suicide in his cell in Pest. These court-martial proceedings prove that similarly to members of secular society, some of the clergy was also ready to participate in the fight for independence.

Keywords: *independence movements, retribution, clergy, Imperial Austrian Court Martial, Kilit Gasparich*

Kossuth Lajos elsősorban az itáliai egységmozgalomban látta a függetlenségéért tervei szerint ismét felkelő Magyarország szövetségesét. Így logikusan került kapcsolatba a Londonban élő Giuseppe Mazzinivel és ismerkedett meg terveivel. 1851 júniusában felhatalmazta Makk József egykori honvéd tüzértisztet,¹ hogy Magyarországon egy itáliai, mazzinista mintára szerveződő titkos mozgalmat hozzon létre. Magyarországot és Erdélyt hónapokra (kerületekre), hetekre, napokra, órákra, félórákra, percekre osztották. Kerülték az írásbeli érintkezést, a percek nem ismerték egymást, csak a fertályukat. Kossuth és Makk a felkelés sikere érdekében meg akarta nyerni nemcsak a nép, hanem a hadsereg, a papság és a hivatalnokok támogatását is. Ez magyarázza, hogy Makk törekedett az ún. papi hónap megszervezésére.² A szervezkedés későbbi kudarcának egyik okát a kortársak, így Kossuth húga, Meszlényiné Kossuth Zsuzsanna és a történészek is Makk személyi alkalmatlanságában látták.³ A szabadságharc leverését követően kibontakozó függetlenségi törekvések számos egyházi résztvevőjét először a pesti, majd a bécsi cs. kir. hadbírószágon vonták felelősségre. Az alábbiakban az ellenük lefolytatott vizsgálatokat szeretnénk röviden összefoglalni.

¹ Életrajza: Bona: *Tábornokok és törzstisztek*, 491.

² Jánossy: *A Kossuth-emigráció*, I. k. 410–415.

³ Csorba: *Kossuth-emigráció*, 24–25.

Bobory Károly

Bobory Károly 1807. március 27-én született Ceglédén. Pesten, majd a bécsi Pazmaneumban tanult, és teológiai doktorátust szerzett. 1829. október 2-án szentelték pappá. Rövid ideig tartó kápláni szolgálatát követően 1831-től a pesti egyetemen a keleti nyelvek helyettes, majd 1835-től a váci papnevelő intézetben a Biblicum tanára volt. 1837-ben ceglédberceli, 1846-ban ceglédi plébánossá nevezték ki.⁴ Ő már 1848 novemberében hevesen bírálta a püspököknek október 28-án az uralkodóhoz intézett memorandumát, kétségét fejezve ki azzal kapcsolatban, hogy a király ne tudná, milyen események zajlanak az ország déli részén. Szent Ambrus példájára hivatkozott, aki szembeszállt Nagy Theodosius császárral. Figyelmeztette az ordináriusokat, hogy „Ferdinánd creaturái vagytok, mint püspökök, de püspökök még is, kikhez nem szabad félni szolgai félelemnek s bármily tekintély és kislelkűségnek!”⁵ Sürgette egy képvisleti alapon összehívott nemzeti zsinat megtartását.⁶

1849. június 20-ra Ceglédre összehívta a megyei papság gyűlését, amelyen felmondták az engedelmisséget Szarvas Ferenc káptalani helynöknek, és az egyházmegyének új kormányzót választottak Bobory személyében.⁷ A váci káptalan már 23-án körlevélben tudatta, hogy Szarvas lemondott, és helyébe Mericzay Antal pesti főesperest választották meg helynöknek, egyúttal figyelmeztették az egyházmegye papságát, hogy ne támogassák a szakadást, és maradjanak hűségesek a törvényesen megválasztott káptalani helyetteshez.⁸ A pesti cs. kir. hadbíróság azt nehezményezte, hogy a Függetlenségi Nyilatkozat kapcsán 1849 tavaszán Bobory javaslatára hódoló küldöttséget menesztettek Kossuth Lajos kormányzóhoz és Horváth Mihály vallás- és közoktatási miniszterhez. A vádiratban arról is említést tettek, hogy Bobory javaslatára távolították el a császári család portréját a pesti megyeházáról, továbbá, hogy a forradalmi kormány rendeleteit kihirdette a szószékről, és a császári csapatok közeledésének hírére elmenekült. 1850. április 20-án ennek ellenére bizonyítékok hiányában megszüntették ellene az eljárást.⁹ Április 23-án a ceglédi polgárok nagy öröme hazaért, s erről az eseményről az egyházi sajtó is beszámolt.¹⁰

Miután a plébános bekapcsolódott a Makk-féle függetlenségi összeesküvésbe, ismét le tartóztatták, és ekkor már tizenöt év vasban eltöltendő várfogságra ítélték.¹¹ 1853. március végén a magas, erős testalkatú plébános megbetegedett, ezért átszállították a bécsi rabkórházba. Április 25-én azonban már útnak indították Josephstadtba, ahol megkezdte büntetési idejének letöltését.¹² 1855. április 13-án új szobátársa, Földy János így jellemezte: „Az új szomszédot tudós papnak tartják paptársai, nevezetesen a teológiai tudományban és a keleti nyelvekben nagyon jártasnak mondják. Csak 15 évre és vasban marasztalva. Mint tőszomszéd bemutatván magát többek közt azt mondá: »Ti pajtásaim legalább tudjátok, miért

⁴ Chobot: *A váci egyházmegye*, II. 702.

⁵ *Hazánk püspöki karához 1-ső szózat*. Nemzeti, 42. évf. 1848. november 18. 641.

⁶ *Hazánk püspöki karához 2-dik szózat*. Nemzeti, 42. évf. 1848. december 2. 690–691.

⁷ Tragor 1908. 188–194. A „testvéri gyülekezet” végzéseit közölte. Közlöny, 2. évf. 140. sz. 1849. június 24. 523.

⁸ VPKL Kancelláriai iratok Circulares 1847–1849. d. sz. (1849. június 23.)

⁹ HL Abszolutizmus-kori iratok Pesti cs. kir. hadbíróság 1852-6/88. fol. 1077–1078.

¹⁰ *Tudósítások*. Katholikus Néplap, 3. évf. 1850. május 9. 165–166.

¹¹ *Hivatalos rész*. Budapesti Hírlap, 1. évf. 1853. április 3. 383.

¹² ÖStA KA Zentralstellen Militär-Gouvernement zu Wien. 87. k. Militär-Gouvernement Grundbuch I. 37.

vagytok itt, de én Isten bizony nem tudom». ¹³ Itt azonban emlékezete némileg megszépítette a múltat, hiszen Makk József 1851. szeptember 14-én a magyarországi „katolikus papi holnap” hivatalára nevezte ki. A gyakorlatban Bobory feladata volt egyházmegyénként, illetve szerzetesrendenként katolikus papokat beszervezni az összeesküvésbe, továbbá más felekezetekkel és az erdélyi összeesküvőkkel is fel kellett vennie a kapcsolatot, biztosítani az egyházi nyomdákat, a zsidó emancipációt stb. Makk még egy ellenpápa fellépése esetére is adott utasítást, „aki a mi emberünk leend”. ¹⁴ Bobory csak az 1857. május 9-én kiadott általános amnesztiarendelet következtében szabadult ki fogságából. ¹⁵

Sisvay Márton

Sisvay Márton 1808-ban született Nádudvaron, ¹⁶ és 1831-ben korengedménnyel szentelték pappá. Pásztón, majd Polgáron volt káplán, de 1835-ben már az érseki udvarban szolgált, érseki titkár, konzisztórium-i ülnök, majd 1844. szeptember 29-től egri plébános volt. ¹⁷

Sisvay Márton a polgári átalakulás rendíthetetlen híve volt, így 1848-ban a nyár folyamán a kormány felszólítására 202 Ft 7 kr., majd újabb 27 Ft 30 kr. kölcsönt folyósított az államnak. ¹⁸ 1848. július 25-én tájékoztatta Lévay Sándor általános helynököt, hogy híveit szeretné elkísérni a délvidéki táborozásra: „Hazánk szomorú körülményei a hon védelmére hívják híveimet, kik e napokban számosan fognak útnak indulni az aldunai vidékekre. A haza gondoskodott ugyan ezen lelkes honvédek anyagi ellátásukról: ám a sokkal nemesb lélek szellemi tápálálékárul feledett rendelkezni. Én szemeim előtt tartva Üdvöztőnknek Jánosnál a 10-ik és 17-ik részben foglalt kenetdús oktatásait, s lelkipásztori hivatásom e részbeni igényeit, több százakra menő híveimet a kétes kimenetelű csata veszélyei közé kísérni, s ott körülményekhez képest a lelkiekben szolgálatjukra lenni komolyan elhatározám.” ¹⁹ Július 30-án megkapta az engedélyt, hogy önkéntesként a Heves megyei nemzetőrség 1. zászlóaljába beosztva híveit díjtalanul lelki vigaszban részesítse. Miután a használhatatlan embereket hazaküldték, a legénységet 6 századba osztották szét, Sisvay tábori lelkészként a törzsbe került. ²⁰ 1848. augusztus 21-én egy császári érzelmű tisztt, Hertzing Ferenc főszázados megfenyegette a lelkészt, mondván, akadhat valaki, aki a felelős minisztérium emlegetése miatt lelövi. ²¹ A járeki táborozást követően futárszolgálatot látott el: leveleket kézbesített gróf Széchenyi Istvánnak, Mészáros Lázárnak, illetve Beöthy Ödönnek. ²² A délvidéki háború

¹³ Földy János 1855. évi naplója. MTA Kézirattár. Naplók. K 686. 77. Pontatlanul közli: Földy-Balassa: *Világostól*, 244.

¹⁴ Jánossy: *A Kossuth-emigráció*, I. 573–581.

¹⁵ Hermann E: *A magyar katolikus papság*, 102–103.

¹⁶ ÖStA KA Zentralstellen Militär-Gouvernement zu Wien 87. k. Grundbuch I. 48.

¹⁷ EFL Archivum novum Acta Personalalia Sisvay Márton 1831:153., 1833:1175., 1835:1364.

¹⁸ *Jegyzéke azon beszállításoknak, melyek ministeri felszólítás következtében 1848. évi jun. 28-, 29- és 30-dikán a magyar álladalom javára, kölcsön vagy ajándékképek Budán az álladalmi főpénztárnál és Pesten az arany és ezüst beváltó hivatalnál, kész pénzben és ércértékben tétettek*, Közlöny, 1. évf. 1848. július 4. 98.; *Folytatólagos jegyzéke azon ajándékoknak és költsönöknek, melyek részt a budai álladalmi főpénztárnál, részint a pesti beváltó hivatalnál, f. é. aug. 16. és 17-kén készpénzben és ércértékben beadattak*, Közlöny, 1. évf. 1848. augusztus 23. 369.

¹⁹ EFL Archivum novum Acta Personalalia Sisvay Márton 1848:936; a levélből egy rövid részletet idézett Kiss: *Az 1848–49-es események*, 118–119; P. Kovács – Kozma – Szabó: 1848-as nemzetőrök, 78.

²⁰ Hajagos: *Heves megye*, 158.

²¹ Zakar: *Egyedül Kossuth*, 38.

²² HL Absz. ir. Pesti cs. kir. hadbíróság 1852-5/64. fol. 727-728.

szörnyűségei annyira megrázták, hogy hazatérését követően, 1848. szeptember 12-én bejelentette, hogy tíz temerini árva gyermek élelmezését és nevelését magára vállalja.²³

1848 decemberében önként beállt a Gáhy József nemzetőr százados parancsnoksága alatti vadászszázadba.²⁴ 1849. január elején részt vett a Franz Schlik cs. kir. tábornok elleni harcokban, de a bárcai ütközetben fogságba esett. Lévy Sándor helynök megpróbálta kiszabadítani, és ennek érdekében a kassai káptalanhoz fordult. A válasz azonban kiábrándító volt: Sisvay Márton egri plébános fegyverrel kezében vett részt a kassai ütközetben, a császáriak elfogták és február 9-ig Kassán fogva tartották, a kassai káptalan eredmény nélkül kérte szabadon bocsájtását, s amikor a császáriak kivonultak, magukkal hurcolták.²⁵ Szemere Bertalan kormánybiztos nagyon pozitívan emlékezett meg róla január 16-án az Országos Honvédelmi Bizottmánynak írt jelentésében: „Sisvay egri plébánost, ki az egri vadászcsapatban volt, Kassánál elfogták. Még nem tudok sorsáról. Ő és Pázmán (egri tanár, ki visszajött),²⁶ legjelesb papjai észre tekintve is, az egri megyének. Püspöki süveget érdemelnek.”²⁷

Sisvayt Pesten tartották fogva, de a császáriak kivonulását követően, 1849. április 21-én szabadon bocsájtották. Április 30-án tért vissza Egerbe, ahol a magyar kormány hivatalos lapjának, a Közlönynek a tudósítója is örömmel adta hírül visszaérkezését.²⁸ Hadbírószági vallomása szerint ezt követően részben a parádi fürdőben tartózkodott, részben az Alföldön utazgatott, ez azonban nem felelt meg a valóságnak.²⁹ A Közlöny tudósítója szerint ugyanis 1849. június 26-án a fenyegető orosz előre nyomulás következtében Egerben bizottmányi ülést tartottak, amelyen az ellenállás lépéseiről döntöttek. A tudósító szerint: „A' népfelkelés fővezére, önmaga lelkes főispánunk³⁰ leend, alvezérei már előbb kinevezve lévén, kikhez szintén vezérekkül helységek, 's városokint illető lelkészek, a' szentkeresztnek elővitelével jelöltetennek ki, épületes vala ez alkalommal városunk lelkészének Sisvai Mártonnak hazafi érzelmű nyilatkozatát hallani, a' ki bátor a' zsarnok ellenség rabságából, csak néhány napokkal ezelőtt szabadult volt ki, az egri felkelő seregnek, a' szent kereszt jelképe alatti egyházi vezérletére, magát buzdító példányként önként fölajánld.”³¹

Sisvay ügyét már 1849-ben vizsgálta a pesti cs. kir. hadbírószág. Miután hazatért Egerbe, 1849. október 17-én Kapy Eduárd császári biztos parancsára az agg papok házába internálták, ahonnan december 23-án ugyan kiszabadult, de az egyházi hatóságok időközben megtiltották neki a misézést, majd 1850 májusában lemondatták plébániájáról.³² Kapy főként Budáról történt kiszabadulását követő tevékenységét szerette volna kivizsgálni, de az általános helynök közlése szerint „Sisvay Márton egri plébános Budáról történt szabadon bocsájtása után az én tudtommal olyas valamit nem tett, mi a jó ügy iránti ellenséges indulatját

²³ *Hazaftúji felhívás és ajánlat*. Kossuth Hirlapja, 1. évf. 65. sz. 1848. szeptember 14. 297–298.

²⁴ Hajagos: *Heves megye*, 22.

²⁵ EFL Archivum novum. Protocollum Dioecesanum 3697. Megyei jegyzőkönyv 1849-ik évre. Nr. 196.

²⁶ Almásy Pál kormánybiztos kérésére Lévy Sándor helynök Pázmán Alajost nevezte ki a hevesi lovas csapathoz tábori papnak. Szintén őt küldték a füzesabonyi táborba, hogy ott bemutassa az ünnepi szentmisét. EFL Archivum novum. Protocollum Dioecesanum 3698. Megyei jegyzőkönyv 1848-ik évre. Nr. 1555, 1570.

²⁷ Szemere 1990. 335.

²⁸ *Eger, május 1-sőjén*, Közlöny, 2. évf. 1849. május 12. 383.

²⁹ HL Abszolutizmus-kori iratok Pesti cs. kir. hadbírószág 1852-5/64. fol. 734–736.

³⁰ Blaskovich Gyula

³¹ *Belföld*. Közlöny, 2. évf. 1849. június 29. 539.

³² EFL Archivum novum Acta Personalalia Sisvay Márton 1849:889., 1850:1040.

tanúsíthatná”.³³ Sisvay ügyében akkor következett be fordulat, amikor kiderült, hogy 1851 tavaszán nála járt Kossuth egyik emisszáriusa. Sütő János, Heves megye újdonsült cs. kir. főnöke 1852 áprilisában arról értesítette Bartakovics Béla egri érseket, hogy a pesti cs. kir. hadbírószág elrendelte Sisvay forradalmi tetteinek ismételt kivizsgálását, egyúttal egy kanonokot kért a vizsgálat megkönnyítése érdekében. Az érsek Lengyel Miklós kanonokot delegálta az egyházmegye részéről.³⁴

Sisvayt 1852. március 3-án ismét letartóztatták, előzőleg házkutatást tartottak nála, majd 5-én Pestre szállították, ahol a hadbírózágon hosszasan kihallgatták. Vallomásaiban arra hivatkozott, hogy nem állt őrségben és nem harcolt, csak tábori papként volt jelen Járekon. A vadászokkal azért vonult Schlik ellen, mert máskülönben az OHB rendeleteit kellett volna a szószékről kihirdetnie. Kassán, majd Pesten, a József-kaszárnyában tartották fogva, 1849. április 21-én ítélet nélkül szabadon bocsájtották. Vallomása szerint április végén utazott vissza Egerbe, majd egy hónapot töltött a parádi fürdőben, hogy azután Szegedre, majd Egerbe utazzon. Ott Kapy Eduárd császári biztos utasítására internálták, december 23-án szabadult ki. 1850-ben lemondatták plébániájától. Elismerte, hogy 1848-ban bajuszt és szakállt növesztett, de tagadta, hogy önként csatlakozott a vadászokhoz, és kitartott amellett, hogy ott is tábori lelkész volt.³⁵ Mivel felmerült a gyanú, hogy ő is bekapcsolódott a Makk–May-féle függetlenségi összeesküvésbe, 1852. április elején Bécsbe szállították, 7-én már biztosan ott volt fogságban. A bécsi katonai hatóságok szerint az átlagos magasságú, erős testfelépítésű, telt arcú, egészséges arcszínű, fekete hajú, enyhén őszülő, magas homlokú, barna szemű pap az ottani rabkórházban halt meg tifuszban 1853. január 27-én.³⁶

Az egyházmegyéét Kozma Károly³⁷ két nappal később kelt levelében értesítette a szomorú hírről: „Épen most jövök megboldogult Sisvaynak temetéséről. Szegény tegnapelőtt nyugodott el az Úrban. Béke poraira! Velem csak egy pár órával temetés előtt tudatták halálát. De különben sem lehettem volna betegágya mellett; mert utósó [!] órájáig a legszigorúbb őrizet alatt volt, úgy annyira, hogy a provideáltni akaró papot³⁸ sem akarták hozzá bebocsátani Gae-verneur [!] különös engedelme nélkül. Meghalt status-fogházi börtönében, nyolc napi a fogházakban csaknem folytonosan uralkodni szokott typhus betegség után. Halála – mint a szerencsétlen statusfoglyok lelki atyjától tudom – egy jámbor keresztény halála volt.”³⁹

Winkler Brúnó és az aradi minorita szerzetesek

Winkler Brúnó minorita atya 1816-ban született Nagybányán. 1840-ben szentelték pappá, tanított Nagybányán, Kantán és végül Aradon.⁴⁰ 1851. augusztus 5-én rendtársai káptalani követé választották.⁴¹ 1851 novemberében Wargha István, a császári rendőrség besúgója, mellesleg kettős ügynök, Noszlópy Gáspár társaságában meglátogatta Csomortányi Károly pusztairatosi földbirtokost. Forster Gyula, Kertay Gyula, Vörös Antal és Sánta Sándor jelenlétében bejelentette, hogy Kossuthtól üzenetet kapott egy újabb forradalom kirobbantása

³³ EFL Archivum novum Acta Personalalia Sisvay Márton 1850:599.

³⁴ EFL Archivum novum Acta Personalalia Sisvay Márton 1852:582.

³⁵ HL Abszolutizmus-kori iratok Pesti cs. kir. hadbírószág 1852-5/64. fol. 726–749.

³⁶ ÖStA KA Zentralstellen Militär-Gouvernement zu Wien 88. k. Grunbuch I. 48.

³⁷ Kozma Károly (1824–1901) későbbi választott püspök ekkoriban a bécsi Augustineumban tanult.

³⁸ a róla előzetesen gondoskodni akaró papot (lat.)

³⁹ EFL Archivum novum Acta Personalalia Sisvay Márton 1853:160.

⁴⁰ Magyar katolikus lexikon <https://lexikon.katolikus.hu/W/Winkler.html> (Letöltés: 2024. augusztus 29.)

⁴¹ Sujánszky: *Az aradi rendház*, 93.

érdekében. Ezzel útnak indult a függetlenségi összeesküvés aradi ága, amelyet Wargha nem fedett fel a császári hatóságok előtt.⁴² Hajnóczy Sámuel evangélikus lelkész⁴³ 1852 novemberében becsempészte az országba az ún. Kossuth-dollárokat, amelyek beváltása az új szabadságharc költségeit fedezte volna.⁴⁴ Az osztrák hatóságok viszonylag későn ébredtek fel: az uralkodó csak 1854. április 27-én tiltotta be a forradalmi bankjegyek birtoklását.⁴⁵

A Kossuth bankjegyek értékesítésében és elrejtésében vettek részt az aradi minorita szerzetesek. A Hajnóczy által Vörös Antalnak átadott dollárokat és proklamációkat Aradon és környékén terjesztették a forradalmi érzelmű lakosság körében, és különösen nagy mennyiségű dollárt váltottak át készpénzre. Egy kiáltványt, illetve a Kossuth-dollárok nem jelentéktelen részét Görög Imre tanár juttatta el az aradi kolostorba, aki 1852 őszén meglátogatta Winkler Brúnó minorita szerzetest, akivel már hosszabb ideje bizalmas viszonyban állt. Megmutatott neki egy Londonban keltezett, Kossuth által szignált kiáltványt. Ebben Kossuth az európai forradalmak sorában meghirdette a magyarországi forradalmat, és sürgette a Magyarországra küldött Kossuth-dollárok folyó fizetési eszközre való beváltását céljai fedezése érdekében. E proklamációról Winkler másolatot készített, és azt megmutatta rendtársainak, Eperjessy Aurélnak, Lakatos Ottónak, Csüdör Tamásnak, Lieverry Dánielnek és Zetykó Kelemennek. Mindnyájan elolvasták a kiáltványt, megbeszélték tartalmát, és egyetértettek abban, hogy a jövőbeni forradalomban részt fognak venni, mivel egy önálló magyar birodalom megalapításában reménykedtek.⁴⁶

Winkler két másik aradi tanárnak is megmutatta a proklamációt, majd attól való félelmében, hogy megtalálják nála, elégette. Megmutatta rendtársainak a dollárokat is, először Lakatos Ottó és Kosztka Libór házfőnök vásároltak közösen, majd Winkler, Eperjessy, Csüdör és Zetykó szintén közösen egy tízdolláros bankjegyet. Egy harmadik tízdollárost is beváltottak, a még hiányzó 10 forintot Lieverry és Eperjessy fizette ki egyenlő arányban. Később Eperjessy, Csüdör és Lakatos is vásároltak egy-egy tízdollárost Winklertől. A befolyt pénzt és a fel nem használt dollárokat Winkler átadta Görögnek. A forradalmi bankjegyeket a kolostor keresztfolyosóján egy imazsámoly padlózata alá rejtették, ahol a kolostor átkutatása során megtalálták azokat. Winkler lebukását az okozta, hogy pénzt gyűjtött, illetve segítette Szuchel Hermann emisszárius országból való kijutását. Ennek érdekében két levelet írt Haach Salamon pancsovai adminisztrátornak.⁴⁷

A dualista Magyarországon széles körben elterjedt nézet, miszerint a Kossuth-dollárokat mindenki a pénztárcájában hordta, túlzásnak tűnik. 1902-ben például az Aradi Közlöny így emlékezett a korabeli eseményekre: „A dollárokat vásárolták, árusígtatták Aradon akadály nélkül. Úgyiszlóván mindenki pénztárcájában hordta azokat, s ha vett valamit, azt kérdezte a boltostól: »Tetszik dollár avagy osztrák jeggyel fizessek?«”⁴⁸

Amikor 1854. február 16-án Haach adminisztrátort letartóztatták, az aradi minoriták elkezdtek erősen aggódni, hogy ellenük is vizsgálatot fognak folytatni. Haach Salamont

⁴² Deák: *A koronás Wargha*, 145–146.

⁴³ Hajnóczyt első fokon kötél általi halálra ítélték, amit kegyelem útján tizenkét éves várfogságra enyhítettek. ÖStA KA Zentralstellen Militär-gouvernement zu Wien 88. k. Grundbuch II. 209.

⁴⁴ Deák: *A koronás Wargha*, 146–148., 176.

⁴⁵ OSZK Plakát és Aprónyomtatvány tár Kisnyomtatvány 2-od rét, d.sz. (1854. április 27.)

⁴⁶ ÖStA KA Zentralstellen Militär-Gouvernement zu Wien Ziviluntersuchungen Kt. 105. 1855:4804–4855. fol. 55–64.

⁴⁷ ÖStA KA Zentralstellen Militär-gouvernement zu Wien Ziviluntersuchungen Kt. 105. 1855:4804–4855. fol. 64–65.

⁴⁸ *Az aradi dollár-összeesküvés*. Aradi Közlöny, 17. évf. 1902. július 13. 8.

Bécsben 1854 decemberében négyéves várfogságra ítélték, és december 26-án már el is szállították a börtönbe.⁴⁹ A letartóztatás hírére Winkler, Eperjessy, Lakatos, Kosztka és Zetykó megállapodtak, hogy ha lefognak őket, akkor semmit sem vallanak. Winklert 1854. május 9-ről 10-re virradóra az aradi kolostorban tartóztatták le, és ugyanazon hó 14-én Bécsbe szállították. Hosszú tagadás után vallomásából kiderült, hogy rendtársai milyen szerepet játszanak a felségsértő cselekményekben, ezért 1854. szeptember 22-ről 23-ra virradóan az aradi kolostorban letartóztatták Eperjessy, Zetykó, Csüdör, Lieverry és Lakatos minorita lelkészeket, október 6-án pedig Nagybányán, az ottani kolostorban Csengőt, akit időközben oda helyezték át.⁵⁰

A pesti cs. kir. hadbíróság 1854. október 28-án jelentette, hogy Kosztka Libór aradi minorita házfőnököt felakasztva találták meg cellájában. A vizsgáló bizottság 1/4 9-kor reggel lépett be Kosztka cellájába (V. pavilon 3. emelet, 54. cella). A szobában semmi olyan írást vagy egyéb dolgot nem találtak, ami tettét indokolta volna. A holttestet Gazda András találta meg, akinek reggel takarítani kellett a cellát, Kosztka felakasztotta magát két összecsomózott zsebkendővel az ablakrácsra. Joseph Nessel cs. kir. százados e hírre Tóth János törzsfoglárral, Philipp Thielles és további hadbírószági alkalmazottakkal azonnal Kosztka cellájába ment, az áldozatot levágták és az ágyra fektették. A halál okával kapcsolatba hozható idegenkezűségre utaló nyomot nem találtak.⁵¹ Dr. Eduard Engelmann főorvos vizsgálata kizárta az idegenkezűséget. A halál távolabbi okaként az orvos a szívbeteg pap depressziós lelki világát jelölte meg.⁵²

A tetemet átszállították a helyőrségi kórházba, majd részletesen kihallgatták Tóth Józsefet, Josef Nessel századost, Philipp Tielt és Gazda Andrást, de új, érdemi információkkal ők sem szolgálhattak. Az október 30-án kelt végleges jelentésben így a hadbíróság arról írt, hogy Kosztka önkézzével, külső segítség nélkül vetett véget életének. Tettét melankóliával és hirtelen beállt lelki zavarral magyarázták, és az előírásoknak megfelelően elrendelték teljes csendben való eltemetését a katolikus temetőben.⁵³ Nem ő volt az egyedüli áldozat az aradi minoriták közül. Bécsben Zetykó Kelemen 1854. október 22-én vérhasban megbetegedett, és noha átszállították a rabkórházba, 25-én 1/4 3-kor meghalt.⁵⁴ Szintén Bécsben halt meg rendtársa, Csüdör Tamás 1855. szeptember 13-án.⁵⁵

1855. augusztus 16-án a bécsi cs. kir. hadbírószág súlyos börtönbüntetések szabott ki a vádlottakra, amit Johann Kempen von Fichenstamm altábornagy, Bécs katonai kormányzója 1855. szeptember 13-án kegyelem útján mérsékelte. Így végül Winkler Brunó tizenkét évnyi börtönbüntetést kapott, rendtársai, akik elmulasztották jelenteni az összeesküvést, és vásároltak a Kossuth-dollárokból, valamivel kevesebbet: Eperjessy Aurél nyolc, Lakatos Ottó hét, Csüdör Tamás és Livery Dániel öt-öt évet. Kosztka Libor csak öngyilkossága miatt

⁴⁹ ÖStA KA Zentralstellen Militär-gouvernement zu Wien 88. k. Grundbuch II. 254–255.

⁵⁰ ÖStA KA Zentralstellen Militär-gouvernement zu Wien Ziviluntersuchungen Kt. 105. 1855:4804–4855. fol. 52–54.

⁵¹ HL Absolutizmus-kori iratok Pesti cs. kir. hadbírószág 1855-1/78. fol. 1078/b-c.

⁵² HL Absolutizmus-kori iratok Pesti cs. kir. hadbírószág 1855-1/78. fol. 1078/d.1

⁵³ ÖStA KA Zentralstellen Militär-Gouvernement zu Wien Ziviluntersuchungen Kt. 105. 1854:3423. fol. 29–49.

⁵⁴ ÖStA KA Zentralstellen Militär-gouvernement zu Wien Ziviluntersuchungen Kt. 105. 1855:4804–4855. fol. 25.; ÖStA KA Zentralstellen Strafprotokoll der kriegsgerichtlichen Section des k.k. Militär-gouvernements in Wien. Nr. 5493.

⁵⁵ ÖStA KA Zentralstellen Militär-gouvernement zu Wien Ziviluntersuchungen Kt. 105. 1855:4804–4855. fol. 324.

kerülte el a felelősségre vonást, hiszen ő is tudott az összeesküvésről.⁵⁶ Valamennyi életben lévő minorita fogoly az 1857. május 9-én kihirdetett általános amnesztia-rendelet következtében nyerte vissza szabadságát.⁵⁷

Gasparich Kilit

Szintén a pesti hadbírósról került Bécsbe Gasparich Kilit ferences szerzetes, a muraközi nép bálványa, Csány László hírszerzője, Kossuth bizalmasa, Perczel Mór tábori papja és honvéd főtisztje. Gasparich a szabadságharc leverését követően bekapcsolódott a Makk József és Jubál Károly ipartanodai tanár nevével fémjelzett szervezkedésbe. A Kossuth család segítségével jutott el az Esztergom megyei Bojátra, a Farkas családhoz, majd Gyöngyösre, a Panker családhoz. Mindkét család támogatta Gasparich erőfeszítéseit. 1851 decemberében több ügynökön keresztül, mindenekelőtt Pető Ambrus fülöpszállási földbirtokos utasítására a Dél-Dunántúlon elvállalta a fegyveres felkelés megszervezését.⁵⁸ 1852 januárjában ismét Pestre utazott, és Mazzini egyik ágense, Banelli felolvasta előtte a demokraták kátéját, és megeskette betartásukra. Ez nem okozhatott nehézséget, hiszen Gasparich osztotta Mazzini nézeteit az általános európai forradalom szükségességéről. Ekkor értesítette Perczel volt segédtisztjét, Drisneyi Istvánt a fejleményekről, s hamarosan, 1852. február elején ismét Pestre utazott. Ekkor több emigrációból érkezett küldöttel is beszélt, és megismerte Kossuthnak a pesti bizottmányhoz intézett, 1851. november 16-án kelt levelét is. Gasparich ekkor ismét elvállalta, hogy Horvátországban, Baranya, Tolna, Somogy és Zala vármegyékben elősegíti a felkelés megszervezését.⁵⁹

Letartóztatása előtt naplójába bejegyzett gondolatai a katolikus egyház éles kritikájáról és az összeesküvés két hölgy tagjának, Panker Viktóriának és Magócsy (Panker) Rozáliának a megbecsüléséről tanúskodnak. A társadalmi igazságtalanságok súlya alatt hite is meggingott: „Az emberiség rabszolga, ezért Te magad is egy rabszolga vagy, Ó Isten, mivel az emberiség lelke Istenségednek egy része” – fakadt ki egyik társa előtt nem sokkal letartóztatása előtt. A szervezkedés során a ferences szerzetes Ajer Mihály egykori honvéd alezredes mellett Wargha Istvánt, a cs. kir. rendőrség titkos ügynökét is beavatta terveibe, akire Jubál a szervezkedés „belső elhárítását” bízta. Wargha azután feladta Meszlényiné Kossuth Zsuzsannát, Gasparich Kilit és Noszlopy Gáspárt is. A ferences szerzetes letartóztatására Panker Gábor gyöngyösi házában 1852. február 9-én került sor.⁶⁰

Gasparich azonban Pesten, az Újépületben, fogságban sem adta fel terveit. Széles körű levelezést folytatott a börtönből mind rabtársaival, mind pedig a még szabadlábban lévő forradalmárokkal. Minden csütörtökön és vasárnap a politikai foglyoknak előadásokat tartott a szocializmusról. Ekkoriban Giuseppe Mazzini, Gottfried Kinkel, Gustav von Struve, Johannes Ronge és Kossuth eszméi lelkesítették.⁶¹ Előkészületeket tett a börtönből való szökésre is: cellájának rácsait ki akarta emelni, és egy vászon lepedőkből, illetve zsebkendőkből összehajtogatott hágcsón akart leereszkedni az épületből. Tervének leleplezése újabb szigorú

⁵⁶ Csengő Anzelmet bizonyítékok hiányában felmentették, Csüdör Tamás pedig meghalt, így ő nem kezdte meg börtönbüntetését. ÖStA KA Zentralstellen Militärgouvernement zu Wien Ziviluntersuchungen Kt. 105. 1855:4804–4855. fol. 322–324.

⁵⁷ Hermann: *A magyar katolikusn papság*, 102–103.

⁵⁸ MNL OL D 4 3.kütfő, 62. tétel fol. 51–52., 168–169.; Lukács: *Magyar függetlenségi*, 99–104., 378–382.

⁵⁹ Lukács: *Magyar függetlenségi*, 105–106.

⁶⁰ Deák: „Zsandáros és policájós...”, 166; Tálas: *Újabb adatok*, 190–192.

⁶¹ ÖStA HHStA Ministerium des Äußern, Informationsbüro BM 1852 Kt. 40. 1852:1373.

vizsgálatot vont maga után, ügyét pedig a pesti hadbíróaságtól áttették a bécsi hadbíróasághoz.⁶²

Itt a vádat együtt tárgyalták több társával, így Ajer Mihály (1819–1890) egykori honvéd alezredessel, aki az ötvenes években a Duna-Gőzhajózási Társaság hivatalnokja volt,⁶³ a huszonhat éves Magócsy Rozáliával, aki két gyermek anyja volt, de a bíróság megítélése szerint „politikai nézeteit tekintve a vörös-köztársasági felforgató párt fanatikus híve”. Szintén velük együtt ültették a vádlottak padjára Panker Alajost (1822–1893), Magócsy Rozália bátyját, egykori honvéd alszázadost,⁶⁴ Drisney István (1805–1893) egri birtokost, egykori honvéd őrnagyot, Perczel Mór parancsőrtisztjét⁶⁵ és Róth András (1796–1859) pesti polgárt, egykori honvéd századost.⁶⁶

Gasparich többször is rémületbe kergette vádlóit. Többek között azt vallotta, hogy Kossuth Triesztből személyesen fogja irányítani a magyarországi fegyveres felkelést, Kmety György egykori honvéd tábornok pedig Belgrádon át, déli irányból fogja megközelíteni az országot. Ráadásul Pesten több cs. kir. tiszt nevét használta, akiknek erről halvány sejtelmük sem volt, ezeket mind ellenőrizték, hogy adtak-e engedélyt a vádlottnak nevük használatára. Néha megváltoztatta a vallomását, így például a beszervezettek neveit, ami újabb kihallgatásokhoz vezetett. Gasparich azt is sejtette, hogy Perczel Mór már Magyarországon van, és javában szervezi a gerillákat, nem kis riadalmat váltva ki ezzel a császári hivatalnokok körében. A rendőri hatóságok nem győzték megnyugtatni a katonai és politikai vezetőket, hogy Perczel visszavonultan él London közelében, és nem valószínű, hogy Magyarországon szervezné a gerillákat.⁶⁷ Ráadásul Gasparich 1853. április 23-án terhelő vallomást tett a hírhedt Wargha Istvánra, aki a korona rejtékhelyét is felfedte.⁶⁸

A vizsgálat megállapításai szerint Gasparich a forradalom leverését követően politikai menekültként össze-vissza kószált az országban, eközben Kossuth és Mazzini több megbízottjával is tárgyalt, többek között Figyelmessy Fülöppel és May Jánossal. Ezek beavatták a kormány megdöntésére szőtt titkos terveikbe. Gasparich 1851-ben meglátogatta Kossuth testvérét, Meszlényi Zsuzsannát, aki jobb elrejtőzködése érdekében iratokról és menedékhelyről gondoskodott számára. Ott szerzett tudomást arról is, hogy Kossuth hívei újabb fegyveres felkelést szeretnének kiindítani. 1852 januárjában, amikor Gasparich Panker Gábor házában lakott, egy itáliai forradalmi megbízott beavatta egy a kormány megdöntését célul kitűző titkos szervezkedésbe. Gasparich több más személy mellett Panker Alajost és Magócsy Rozáliát is bevonta terveikbe. 1852 februárjában Pestre jött, és kész volt a felkelés szervezésének egyik vezető tisztségét elfogadni. Drisney István, amikor ezek a dolgok részben tudomására jutottak, nem jelentette azokat a császári hatóságoknak. Róth András segítséget nyújtott Gasparichnak bujkálása során, Ajer Mihály pedig a Gasparich letartóztatását követően menekülő Panker Alajosnak szerzett iratokat, és egy ajánlólevelet is adott neki. Róth András több ízben gyalázta Julius von Haynaut, Jellačićot és az uralkodóházat, és „nem átalotta” e nézeteit a forradalmi időszakban a sajtó segítségével nyilvánosságra hozni. A vádlottakat a hadbíróaság bűnösnek mondta ki felségsértés büntetében, és Gasparich Kilitet kötél általi halálra, Róth Andrást tizenöt évi nehéz vasban eltöltendő sáncmunkára, Ajer Mihályt

⁶² MNL OL D 4 3. kútfő, 54. tétel. fol. 38–42.

⁶³ Bona: *Tábornokok és törzstisztek*, 194.

⁶⁴ Bona: *Századosok*, II. 179.

⁶⁵ Bona: *Tábornokok és törzstisztek*, 313.

⁶⁶ Bona: *Századosok*, II. 279.

⁶⁷ ÖStA HHStA Informationsbüro BM 1852 40. d. 1852:1373; MNL OL D 4 3. kútfő, 62. tétel fol. 1–52.

⁶⁸ Deák: *A koronás Wargha*, 142–160.

tizenkét év nehéz vasban eltöltendő sáncmunkára, Magócsy Rozáliát és Panker Alajost nyolc-nyolc évi, vasban eltöltendő várfogságra ítélték, továbbá valamennyi vádlott vagyonát, kivéve Magócsy Rozáliát és Drisnyey Istvánt, elkobozták. Végül azonban Drisnyeyt felmentették a vádak alól, és megszüntették ellene az eljárást. Kempen altábornagy 1853. augusztus 19-én erősítette meg az ítéleteket, Gasparich ítéletét helybenhagyta, Róth és Ajer ítéletét könnyű vasra enyhítette, Magócsy Rozáliáét pedig betegségére való tekintettel öt évre mérésélte.⁶⁹

Kempen 1853. augusztus 19-én tudatta Albrecht főherceggel, Magyarország katonai és polgári kormányzójával, hogy Gasparich Kilit Ferences ferences szerzetest a bécsi hadbíró-ság egyhangúlag kötél általi halálra és a forradalom által okozott károk megtérítése érdekében teljes körű vagyonekbobzásra ítélte augusztus 10-én. Ezt az ítéletet a mai napon a rá ruházott hatalomnál fogva megerősítette – írta. Ferenc József jóváhagyta Kempen szóbeli javaslatát, hogy „példaadás végett” Magyarországon, még hozzá Pozsonyban hajtsák végre a törvényes előírásoknak megfelelően az ítéletet. Kempen rögtön írt a pozsonyi katonai kerület parancsnokának, Anton Keller von Rückstuhl cs. kir. tábornoknak, hogy értesítse a legközelebb fekvő püspöki székszéket, miszerint a jelzett egyházi szertartás foganatosítását, a degradációt (a papi rendből való kivetkőztetést) az ítélet végrehajtása előtt eszközöljék. Gasparichot augusztus 20-án fogják Pozsonyba vinni – zárta levelét. A pozsonyi katonai kerület parancsnoka először a szombathelyi székszéket próbálta megnyerni a degradáció végrehajtásához, de onnan Esztergomhoz irányították a kérelmezőt.⁷⁰

Augusztus 30-án az esztergomi főhatóság utasítására Cherrier Miklós pozsonyi apát-kanonok végrehajtotta Gasparichon a papi rendből való kivetkőztetést, amely a papi funkciók gyakorlásának tilalmát, hivatalától és papi kiváltságaitól történő megfosztását jelentette. Schimáczius Adolf esztergomi egyházmegyei római katolikus pap visszaemlékezései szerint 1853. szeptember 1-jén, miután a katonák Gasparich követelésére eltávoztak a cellából, az elítélt meggyónt és megáldozott.⁷¹

Másnap, szeptember 2-án kora reggel, nem sokkal hat óra előtt került sor az ítélet végrehajtására. Mintegy 500 néző, 52 csendőr Johann Le Roy főhadnagy parancsnoksága alatt, további három, rendőri feladatokkal megbízott tisztviselő és besúgók („négy polgári ruhás megfigyelő”) voltak jelen az eseményen. A vesztőhelytől a nézőket távol tartották, mivel ott a Hoch und Deutschmeister sorozat két osztálya várakozott négyzetben felállítva az elítélte. A pozsonyi Disznó-mezőn, ahol az akasztófát felállították, ¼ 6-kor közelítette meg az elítéltet szállító fedett kocs. Két rendőrt bíztak meg Gasparich közvetlen felügyeletével, de a kocsit katonák, illetve lovas zsoldárok is kísérték. Amíg a vesztőhelyhez szállították, Gasparich folyamatosan imádkozott a mellé kirendelt pappal együtt. Nem kísérelt meg az egybegyűltekhez beszédet intézni, mindössze a körülötte állóknak mondott annyit az előkészületek befejezését követően: „Uraim, ajánlom magam!”⁷²

⁶⁹ ÖStA KA Kriegsministerium Sonderreiche Kt. 66. X/15. Az ítéletek nyomtatásban is megjelentek, lásd: Österreichisch-Kaiserliche Wiener Zeitung, Jg. 211. Nr. 211. 1853. szeptember 4.

⁷⁰ MNL OL D 4 3. kútfő 62. tétel. fol. 145–156. Téved Lukács Lajos, amikor azt állítja, hogy „a szombathelyi püspök elrendelte, hogy fosszák meg [Gasparichot – Z. P.] a papi felszenteléstől”. Lukács: *Magyar függetlenségi*, 107. Egyrészt a papi felszenteléstől senkit sem lehet megfosztani, mert az eltörölhetetlen jegy, másrészt a szombathelyi székszék nem volt hajlandó a degradáció (*Entweichung*) végrehajtására.

⁷¹ Schimáczius Adolf visszaemlékezését közli: Dalmady Imre: *Egy halálra ítélt szerzetes utolsó napjai*. Magyar Hírlap, 3. évf. 1893. június 24. 1–3.; Kumlik: *A szabadságharc*, 166–167.

⁷² MNL OL D 4 3. kútfő 62. tétel. fol. 164–165.

Összefoglalás

A pesti hadbírósról Bécsbe szállított papok mindegyike – a többi vádlotthoz hasonlóan – részt vett a függetlenségi összeesküvésekben. Többségük visszaeső „bűnös” volt, azaz már a szabadságharc alatt a szabadságharc mellett állt. Függetlenül a vádak súlyától, hogy vezető szerepet játszottak-e, vagy pusztán tudtak a tervekről, és Kossuth dollárokat rejtegettek, Csengő Anzelm kivételével mindannyijukat elítélték. Halálos ítéletet ugyan csak Gasparichon hajtottak végre, de a bécsi börtönben tomboló járványos betegségeknek többen áldozatul estek, Kosztka Libor aradi minorita házfőnök pedig pesti cellájában követett el öngyilkosságot. Ezek a hadbírószági eljárások bizonyítják, hogy a magyarországi világi társadalom egy részéhez hasonlóan a papságon belül is voltak olyan rétegek, amelyek készek voltak egy függetlenségért vívott újabb küzdelemben részt venni.

BIBLIOGRÁFIA

Levéltári források

Egri Főegyházmegyei Levéltár Archivum novum
Hadtörténelmi Levéltár Absolutizmus-kori iratok
Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
Magyar Tudományos Akadémia Kézirattár
Österreichisches Staatsarchiv Haus-, Hof-, und Staatsarchiv
Österreichisches Staatsarchiv Kriegsarchiv
Váci Püspöki és Káptalani Levéltár

Nyomtatott források

Földy János: *Világostól Josephstadtig 1849–1856*. S.a.r.: Balassa Imre. Budapest, 1939.
Jánossy Dénes (szerk.): *A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában*. I. k. Budapest, 1940.
Országos Széchényi Könyvtár Plakát és Aprónyomtatvány tár
P. Kovács Melinda – Kozma György Bertalan – Szabó Jolán (S.a.r.): *1848-as nemzetőrök Heves és Külső-Szolnok vármegyében*. Eger, 1999.
Schimáczius Adolf visszaemlékezését lásd: Dalmady Imre: *Egy halálra ítélt szerzetes utolsó napjai*. Magyar Hírlap, 1893. június 24. 1–3.
Sujánszky György Euszták: *Az aradi rendház naplója (1847–1851)*. S.a.r.: Zakar Péter. Budapest, 2007.
Szemere Bertalan: *Politikai jellemrajzok a magyar szabadságharcból. Gróf Batthyány Lajos Görgei Artúr Kossuth Lajos. Okmánytár*. S.a.r.: Hermann Róbert és Pelyach István. [Budapest,] 1990.
Tálas Géza: *Újabb adatok Gasparich Kilitről*. Vigilia 1963/3. 190–192.
Zakar Péter (S.a.r.): *„Egyedül Kossuth szava parancsolt...” Katolikus papok feljegyzései az 1848/49-es szabadságharc eseményeiről*. Szeged, 2001.

Aradi Közlöny, 1902
Budapesti Hírlap, 1853
Kossuth Hírlapja, 1848
Katholikus Néplap, 1853
Közlöny, 1848, 1849
Magyar Hírlap, 1893
Nemzeti. Politikai hírlap, 1848

Szakirodalom

Bona Gábor: *Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban*. Budapest, 2000.

Bona Gábor: *Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban*. I-II. k. Budapest, 2009.

[Chobot Ferenc:] *A váci egyházmegye történeti névtára*. I-II. k. Vác, 1915. 1917.

Csorba László: *Kossuth emigráció (1849–1867)*. Korunk 3. évf. (2021) 3. sz. 23–34.

Deák Ágnes: *A koronás Wargha. Egy kettős ügynök Kossuth és a császári rendőrség szolgálatában*. Budapest, 2010.

Deák Ágnes: *„Zsandáros és policzájós idők”. Államrendőrség Magyarországon 1849–1867*. Budapest, 2015.

Diós István – Viczián János (szerk.): *Magyar katolikus lexikon*. Budapest, 1993–2013.

Hajagos József: *Heves megye a forradalom és szabadságharc sodrában*. Budapest, 2019.

Hermann Egyed: *A magyar katolikus papság az osztrák katonai diktatúra és az abszolútizmus idejében*. Gödöllő, 1932.

Kiss Péter: *Az 1848-49-es események egri vonatkozású résztvevői*. Eger, 1998.

Kumlik Emil: *A szabadságharc pozsonyi vértanúi. (Pozsony szereplése 1848/49-ben. A pozsonyi tizenhárom. Egyéb pozsonyi ítéletek. Pozsonyiak Aradon és Pesten. Pozsony, d. n. [1998.]*

Lukács Lajos: *Magyar függetlenségi és alkotmányos mozgalmak 1849–1867*. Budapest, 1955.

Tragor Ignác: *Vác története*. Vác, 1908.